

بررسی عوامل کالبدی میدان بهارستان در سرزندگی شهروندان تهران

چکیده

میدان شهری یکی از مهم‌ترین جنبه‌های حضور در فضاهای شهری که باعث ایجاد سرزندگی و افزایش آن در میان شهروندان می‌شود. امروزه عوامل متعددی سبب شده است تا میدان‌ها کارایی خود را به‌عنوان فضای شهری پذیرای دیدار از دست دهند و به فضایی هندسی جهت عبور وسایل نقلیه تبدیل شوند. میدان بهارستان، یکی از کهن‌ترین میدان‌های شهری در دوره معاصر در تهران است. بررسی مسئله سرزندگی و چگونگی حقوق شهروندی در میدان بهارستان مسئله‌ایست که این پژوهش دنبال می‌کند. در این تحقیق از روش پیمایشی، میدانی، مصاحبه و پرسشنامه استفاده شده است. براساس نتایج به‌دست آمده آنچه یک مکان را به فضای پذیرای دیدار تبدیل می‌کند صرفاً بعد کالبدی آن نیست بلکه با در نظر گرفتن معیارهای حقوق شهروندی به‌واسطه ایجاد سرزندگی بُعد اجتماعی این مکان است که سبب شکل‌گیری فضای شهری مردم‌گرا می‌شود. بدین‌سان می‌توان بار دیگر مردم را با سنین گوناگون گردهم آورد و روابط چهره به چهره را ایجاد کرد و تعاملات اجتماعی را افزایش داد. به‌طور کلی، هیچ کیفیت مطلوب شهری و ازجمله ایجاد حس تعلق و سرزندگی در میدان شهری نمی‌تواند محصول یک پیشامد یا اتفاق باشد. سرزندگی یک فضا برگرفته از زنجیره‌ای از مجموعه فعالیت‌ها، اقدامات منطقی، هماهنگ و برنامه محور می‌باشد.

اهداف پژوهش:

۱. استخراج عوامل تأثیرگذار بر حس سرزندگی میدان شهری.

۲. بررسی عوامل کالبدی در سرزندگی شهروندان در میدان بهارستان.

سؤالات پژوهش:

۱. عوامل کالبدی چه تأثیری در افزایش حس سرزندگی شهروندان در میدان شهری دارد؟

۲. شرایط و وضعیت سرزندگی در میدان بهارستان براساس عوامل کالبدی چگونه است؟

کلیدواژه‌ها: میدان بهارستان، حقوق شهروندی، سرزندگی، عوامل کالبدی.

مقدمه

امروزه عوامل متعددی سبب شده است تا میادین شهری کارایی خود را به عنوان فضای شهری پذیرای دیدار از دست دهند و به فضایی هندسی جهت عبور وسایل نقلیه تبدیل شوند. میادین شهری یکی از عناصری است که می تواند به شکل گیری فضاهای مردم گرا یا همان فضاهای پذیرای دیدار کمک کند. شکل گیری دوباره این فضا (میدان های شهری) با در نظر گرفتن معیارهای کالبدی به واسطه ایجاد سرزندگی است. آنچه یک مکان را به فضای پذیرای دیدار تبدیل می کند می تواند بعد کالبدی آن باشد که سبب شکل گیری فضای شهری مردم گرا می شود. در این مطالعه به بررسی عوامل کالبدی میدان بهارستان تهران به سنجش و ارزیابی میزان سرزندگی براساس وضعیت موجود پرداخته و در این راستا به تدوین عواملی برای ارتقای سطح سرزندگی میادین شهری به عنوان یکی از حقوق های اولیه شهروندی ساکنین پردازد که نمونه کامل یک فضای شهری باشد. کوین لینچ در کتاب تئوری تصویر شهر عمدتاً سرزندگی را در مقیاس کلان مورد بررسی قرار می دهد و معتقد است سرزندگی به همراه پنج عامل دیگر معنا، تناسب، دسترسی، نظارت و اختیار، کارایی و عدالت، محورهای عملکردی تصویر خوب شهر را شکل می دهند (خستو و رضوانی، ۱۳۸۹؛ لینچ، ۱۳۸۱: ۶۶).

بزرگ ترین عامل سرزندگی فضاهای جمعی، حضور مردم و تعامل اجتماعی آن ها با یکدیگر است و میدان از مهمترین فضاهای شهری است که از گذشته بستر شکل گیری زندگی اجتماعی بوده است. سرزندگی به سیستم شهری نسبت داده می شود که به سلامت جسمی، روانی، اجتماعی و پیشرفت شخصی ساکنین کمک می کند و مربوط به فضاهای شهری مطلوبی است که غنای روحانی و فرهنگی را ایجاد کرده و بازتاب می دهد (Al-Sharif, ۱۹۹۱: ۷۹). نشاط و سرزندگی یکی از مؤلفه های اصلی در طراحی شهری است. محیط های شهری سرزنده زمینه ساز تعاملات اجتماعی بین افراد جامعه، افزایش سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصاد خلاق می باشند. با این وجود، نقش فضاهای شهری که فرهنگ جامعه در بستر آن ارتقا می یابند، در ایران، روز به روز در حال افول است و سرزندگی و مردم پسندی شهر نادیده گرفته می شود. بنابراین توجه به این عوامل امری اجتناب ناپذیر است (احمدی طباطبایی، ۱۳۸۸: ۱۴).

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است اما محققان در پژوهش های متعددی به بررسی معماری میدان بهارستان پرداخته اند. شاهینی و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله ای با عنوان «نقش کالبدی معماری در ارتقای زندگی جمعی در فضاهای عمومی (نمونه موردی: میدان بهارستان)»، به بررسی رابطه بین انعطاف پذیری، تنوع کاربری و زندگی جمعی در میدان بهارستان پرداخته اند و به این نتیجه رسیده اند که متغیر تجمع پذیری و تعیین فضایی تأثیر مثبت بر متغیر زندگی جمعی در میدان بهارستان دارد. در این پژوهش به مسئله سرزندگی که مسئله مقاله حاضر است اشاره ای نشده است لذا پژوهش حاضر به بررسی این موضوع می پردازد. سؤال اصلی در مقاله حاضر این است که عوامل کالبدی چه تأثیری در افزایش حس سرزندگی شهروندان در میادین شهری دارد؟ بر این اساس و با توجه به مبانی نظری فرضیات تحقیق را می توان این گونه عنوان کرد:

- با نیازسنجی شهروندان از میادین می توان به مفاهیم سرزندگی دست یافت.
- بین اصول کالبدی میادین شهری با حس سرزندگی شهروندان رابطه معناداری وجود دارد.

▪ بین مفهوم سرزندگی و عوامل کالبدی میدان رابطه معناداری هست.

پژوهش پیش رو به دلیل پیچیدگی در نوع و روش به صورت ترکیبی انجام شده است. بدین صورت که در ابتدا از تحقیق پیمایشی و میدانی، سپس در مرحله بعد از تحقیق همبستگی بهره برده شده است. در این پژوهش که به روش کاربردی انجام شده، با توجه به حجم جامعه، براساس فرمول کوکران حجم نمونه برآورد شده است. پایایی ابزار سنجش (پرسشنامه) با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه شده است. در صورتی که این میزان بالاتر از ۰/۶ باشد نشان از پایایی بالای ابزار سنجش می باشد. پس از تکمیل پرسشنامه، اطلاعات به دست آمده به وسیله نرم افزار SPSS تحلیل شدند. تحلیل ها در دو گروه توصیفی و استنباطی طبقه بندی و در بخش آمار استنباطی از روش های ضریب همبستگی، تی تک نمونه، رگرسیون و در صورت لزوم از تحلیل عاملی استفاده شد.

محدوده مطالعاتی این پژوهش میدان بهارستان است. میدان بهارستان در منطقه ۱۲ شهرداری تهران واقع شده است. منطقه ۱۲ دربرگیرنده هسته تاریخی شهر تهران است که در دوره صفویه، قریه ای محصور بود. در دوره قاجاریه دارالخلافه شد و در دوره ناصرالدین شاه اهمیت یافت. این منطقه با مساحت ۹۱.۱۶ کیلومتر مربع، از شمال با مناطق ۷، ۱۱، ۱۳ و ۱۴ و از جنوب با مناطق ۱۵ و ۱۶ تهران هم مرز می باشد.

نتیجه گیری

در تحولات و گرایش های نوین شهرسازی نشانه هایی از توجه طراحان و شهرسازان به فضاهای شهری و احیای میدان های شهری دیده می شود. امروزه شهرها با وجود فضاهای مردمی و سنتی قدیمی فاقد عناصری چون میدان شهری هستند. در حالی که در شهرهای تاریخی میادین شهری با نماد هویت شهر و مطابق با روحیات مردم بودند که طی سال ها در اثر بی توجهی، رونق و سرزندگی خود را از دست داده اند. فضای عمومی شهرها به عنوان نشیمن گاه زندگی جمعی شهروندان، بیش از هر چیزی می بایست سرزنده و پویا و نشاط آور باشند. در حالی که این فضاها غالباً در چنگال ماشین احاطه شده و به حضور آزاد انسان ها در خود بی اعتنا هستند. امروزه مسلم شده است که به کمک شاخص ها می توان به ارزیابی بهتر، موفقیت و یا شکست طرح ها و بهبود کیفیت زندگی در فضاهای شهری پرداخت. بر این اساس می توان شش معیار را برای سنجش سرزندگی میدان بهارستان به شرح زیر معرفی نمود:

الف- از الگوی رفتاری

▪ نظام کاربری و فعالیت که نحوه دسترسی و زمان رفت و آمد را شامل می شود.

ب- از الگوی کالبدی

- نظام فرم کالبدی و نظام منظر شهری.
- احیا و زیباسازی آثار و ابنیه تاریخی مجاور میدان.

- دل‌بستگی به مکان.
- بهسازی، ساماندهی و زیباسازی فضاهای رهاشده در مجاورت میدان.
- جذابیت بصری و خاطره‌انگیزی.

فرایند برنامه‌ریزی برای بهبود کیفیت یک فضای عمومی شهری بر راهبردها و معیارهایی استوار است که خود را با انتظارات، نیازمندی‌ها و نوع رفتار استفاده‌کنندگان از فضا درگیر می‌سازد؛ یعنی عملکردها، نحوه بهره‌برداری، فعالیت‌ها و مفاهیم اجتماعی. توصیه‌های طراحانه همراه با ضوابط برنامه‌ریزی می‌تواند برقراری ارتباط، سرزندگی، قابلیت تنوع، غنای ایده‌ها و کیفیت ظاهری یک فضای عمومی را سبب گردد.

منابع

- ابراهیمی، محمدحسن. (۱۳۸۸). "میدان‌فضاهای تعریف نشده شهرهای ایرانی"، هویت شهر، شماره ۴، صص ۱۷-۱.
- احمدی طباطبائی، سید محمدرضا. (۱۳۸۸). "حقوق شهروندی با تأکید بر قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه خط اول"، رهیافت انقلاب اسلامی، شماره ۸.
- توسلی، محمود. (۱۳۷۶). اصول و روش‌های طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، جلد اول، تهران: سیمای دانش.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۵). راهنمای طراحی فضاهای شهری در ایران، تهران، انتشارات شهیدی.
- ترابی، زهره و سیمای، یلدا. (۱۳۹۳). "طراحی ورودی شهر با رویکرد هویت بخشی به فضای شهری (نمونه موردی: ورودی شرقی شهر زنجان)"، مدیریت شهری، شماره ۳۶، ص ۸۵.
- خستو، مریم و سعیدی رضوانی، نوید. (۱۳۸۹). "عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای شهری، خلق یک فضای شهری سرزنده با تکیه بر مفهوم «مرکز خرید پیاده»"، نشریه هویت شهر، دوره ۴، شماره ۶، صص ۷۴-۶۳.
- خدابخشیان، آناه؛ شفیعی، نوشین و نیکوفرد، مهسا. (۱۳۹۶). "بررسی و شناخت ابعاد مختلف میدان بهارستان در راستای سیاست‌گذاری برای بهسازی شهر تهران"، نخستین کنفرانس ملی به سوی شهرسازی و معماری دانش‌بنیان.
- زارع، علیرضا و اطفی، کورش. (۱۳۹۶). "رنگ در شهر با رویکرد ایجاد تنوع و سرزندگی در فضای شهری". نشریه برنامه‌ریزی شهری، دوره ۸، شماره ۲۸، صص ۹۹-۱۱۰.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۸۵). بازارهای ایرانی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- کاتی، محمود. (۱۳۸۴). در خصوص طراحی فضای شهری «با رویکرد به خیابان»، تهران، دفتر فنی دانشکده معماری و شهرسازی.

کیانی، مصطفی. (۱۳۸۳). معماری دوره پهلوی اول، تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

لینچ، کوین. (۱۳۷۶). تئوری شکل خوب شهر، ترجمه: حسین بحرینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

ماجدی، حمید؛ منصوری، الهام و حاجی احمدی، آذین. (۱۳۹۰). "بازتعریف فضای شهری (مطالعه موردی: محور ولیعصر حد فاصل میدان ولیعصر تا چهارراه ولیعصر)"، مدیریت شهری، شماره ۲۷.

نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۵). معماری و شهرسازی اسلامی مبانی نظری، تهران: راهیان.

Lang, J. (۱۹۹۴). Urban Design: American experience. New York: Van nostrand Reinhol.